

Sverige i täten

Det finns i dag ett tiotal länderjämförande mått på välfärd. Dessa sammanfattar på olika sätt befolkningens ekonomi, hälsa, livslängd m.m. och visar också om välfärden är jämnt eller ojämnt fördelad. Sverige får höga värden i samtliga index och hamnar ofta främst. Ser man enbart på ett lands samlade prissatta produktion dvs. bruttonationalprodukten (BNP) per invånare, hamnar Sverige dock efter täten. Sambandet mellan välfärd och bruttonationalprodukt är inte givet.

Av Joachim Vogel & Michael Wolf

Undran inför det goda livet förekommer i litteraturen och forskningen sedan Platon. I alla samhällen söker man efter instrument för att fånga välfärdsutvecklingen, om vi gör framsteg eller om välfärden minskar. Det är funderingar som hänger nära samman med samhällsordningen, vilka mål vi ska planera för och hur dessa ska kunna omsättas i politik. Ofta är vi inte överens. Hur vi mäter blir därför lätt kontroversiellt, och diskussionen kan urarta i en strid med ideologiska förtecken.

När socialstatistiken började utvecklas på 1900-talet tog tankarna på sammanfattande välfärdsindex form, parallellt med nationalekonomernas utveckling av nationalräkenskapssystemet. På 1960-talet inleddes socialindikatorrörelsen och ledde i de flesta utvecklade länder till etablering av stora statistiksystem och något senare till planering av internationell statistik (OECD, FN, EU).

Nationalräkenskaperna var en förebild i detta tidiga skede. Det övergripande indexet (BNP per invånare) sammanfattade stora informationsmängder med hjälp av en enhetlig princip (köpkraftspariteter PPP). Men välfärdsutvecklingen lät sig inte sammanfattas lika enkelt. Dessutom skedde datauppbbyggnaden inom socialstatistiken långsam-

mare och mindre samordnat. På 1960-talet följde tidiga försök i kölvattnet på inrättandet av nationell välfärdsstatistik (sociala indikatorer; socialräkenskaper). Den första genomarbetade pläderingen för välfärdsindex^{ref 1} fick emellertid inte fotfäste p.g.a. bristen på jämförbar statistik.

På 1990-talet hade datatillgången förbättrats avsevärt, breddats till u-länderna, och tidsserierna inom utvecklade länder började bli realistiska. Samtidigt blev behovet av överblick över mängden av data allt starkare. De flesta länder och internationella organ ger ut statistiska årsböcker och välfärdsstatistiska samlingsvolymmer.

Bredden och detaljrikedomen är numera imponerande, men överblicken och helhetsbilden förblev otillgänglig för en vidare allmänhet, för politiker och för debatten. Publiceringen av stora mängder av osammanhängande socialstatistik ställer inte bara forskarna och samhällsplanerarna utan även media inför svåra problem.

Detta var en lucka som fylldes av BNP-systemet. Nobelpristagaren Amartya Sen skriver så här:

"the dominance of GDP (an overused and oversold index) would not be broken by any set of (separate indicator) tables. People would look at them respectfully, but when it came to using a summary measure of social development, they would still go back to the unadorned GDP, because it was crude and convenient."

BNP mäter produktion – inte välfärd

BNP har emellertid ett annat syfte, nämligen att mäta utvecklingen av den totala (prissatta) produktionen av varor och tjänster, och har därmed en central roll i den nationella statistiken. OECD och Eurostat (som sammanställer statistiken) och forskarna inkl. flera nobelpristagare (James Tobin, Amartya Sen), har envetet påpekat att BNP aldrig var

tänkt att beskriva social utveckling eller individuell välfärd i vidare bemärkelse.

I Sverige har BNP/invånare sedan årtionden missbrukats som välfärdsåtgärd i bredare mening^{ref 2,3}. En stor del av det som brukar räknas med i välfärden kan inte värderas i monetära termer. BNP mäter inte värden som ett långt och hälsosamt liv, god naturmiljö och arbetsmiljö, rik fritid, demokrati, politiskt deltagande, rättssäkerhet, låg brottslighet, familj och sociala nätverk, förtroende, gemenskap och solidaritet mellan människor, begränsade etniska, politiska och religiösa motsättningar, samt jämlikhet mellan klasser, generationer, kön, familjer, regioner och etniska grupper.

BNP säger inget om hur produktionsresultatet är fördelat. Ett land kan ha hög BNP men samtidigt en ojämn välfärdsfördelning, t.ex. stora inkomstskillnader och hög fattigdom. Stora delar av befolkningen kan leva i otillfredsställelse levnadsförhållanden, t.ex. utan adekvat sjukvård, utbildning, bostad eller föda.

Välfärdsindex – komplement till social statistik

Det är en illusion att tro att allmänheten, massmedia, samhällsplanerare och politiker på egen hand och kontinuerligt kan överblicka, värdera och sammanväga stora mängder av nationell och internationell social statistik. Detta har varit en uppfordran till forskarna att

Utvecklingen av välfärdsindex på 1990-talet

Globaliseringen och den europeiska integrationen har ökat intresset för skillnader mellan olika samhällssystem och den välfärd de producerar. Vi konfronteras med nya impulser och motstridiga självbilder. Vår självförståelse, debatten och politiken påverkas av statistiken. Det snäva BNP-perspektivet och beräkningar enligt det utvidgade välfärdsbegreppet ger delvis motstridiga verklighetsbilder. Allt fler nationalekonomer, sociologer och välfärdsforskare har under årens lopp kommit till insikt om att BNP behöver kompletteras med ett modernt välfärdsindex, för att välfärdsfrågorna ska få en plats på den politiska agendan.

Under 1990-talet introducerades så en serie nya projekt som föreslog olika typer av välfärdsindex. Forskarna drevs dels av det uppenbara behovet av överblick över den ökade datamängden, dels av den missvisande användningen av BNP. Denna nya rörelse omfattar flera forskningstraditioner, inom nationalekonomi, sociologi och psykologi, vilket har lett till en mångfald av olikartade ansatser. Det finns index som bygger på få respektive många sociala indikatorer, på objektiva eller subjektiva mått, mikro- eller makrostatistik. Likheterna i resultaten är emellertid slående. Det pekar mot robusta resultat.

En aktuell granskning som utfördes av nio forskare inom ISQOLS (International Society for Quality of Life Studies) omfattar 22 indexsystem, som granskades enligt 14 kriterier^{ref 5, 6}. På nationell respektive regional nivå finns flera officiella index (utvecklade/publicerade inom myndighetsfären) resp. av forskningsinstitutioner. Nederländerna har det äldsta indexsystemet (årlig rapportering sedan 1974). Australien har haft ett omfattande utvecklingsarbete (Australian Centre on Quality of Life). Kanadas parlament har nyligen beslutat om att inrätta ett officiellt välfärdsindex (Genuine Progress Index GPI).

Det finns i dag något tiotal länderjämförande välfärdsindex som fått större spridning. De publiceras av bl.a. FN (fem olika index; se UNDP 2001), respektive av olika forskningsinstitut och universitet världen runt. Ett nytt internationellt forskarnätverk (64 forskare i 33 länder) förbereder ytterligare ett länderjämförande indexsystem som baseras på utvecklingsarbetet i Australien^{ref 7}.

SCB i Sverige har hittills inte utvecklat något eget index, men publicerat internationella välfärdsindex vid tre tillfällen. SCB:s tidskrift Välfärd har tidigare publicerat UNDPs HDI-index respektive ett index från det tyska forskningsinstitutet ZUMA (VälfärdsBulletinen 2002:2 respektive 2000:3). I rapport 100 från SCB:s serie Levnadsförhållanden (Välfärd och ofärd på 1990-talet presenterades professor Richard Estes' WISP index för 1970–2001^{ref 8}.

utveckla sammanfattande välfärdsmått för att göra den växande nationella och internationella välfärdsstatistiken mer tillgänglig och transparent.

Forskarna och statistikerna bakom de nya indexen ser inte indexen som slutpunkten i forskningsprocessen. Metodproblemen är komplicerade. Det finns olika typer av tekniska lösningar och indexen inrymmer subjektiva ställningstaganden. Detsamma gäller också andra typer av index, t.ex. BNP-systemet.

Välfärdsindex ersätter inte heller mångfalden av sociala indikatorer. Forskarna ser ofta indexen som ett komplement, där det primära egentligen är den efterföljande uttolkningen av indexen och bidragen från de underliggande indikatorerna. Indexen skapar en agenda för en mer seriös diskussion kring ett vidare välfärdsbegrepp, vilket inte har kunnat ske tidigare.

Det är denna strategi vi kommer att följa i den här artikeln. På nästa uppslag visar vi först fyra olika typer av välfärdsindex som är konstruerade ur olika perspektiv, och jämför dem med BNP/invånare. Därefter avslutar vi med en karaktärisering av särarten hos olika länder och ländergrupper, såsom den framträder genom variationer i de ingående indikatorerna.

Tre huvudperspektiv

Till grund för idén om välfärdindex ligger tre huvudprinciper. Välfärdsindex bör ge ett brett välfärdsbegrepp genom sammanvägning av ett representativt urval av sociala indikatorer (*helhetsperspektivet*). Välfärden bör vidare sammanfattas på individuell nivå (*mikroperspektivet*), och de bör beskriva hur välfärden enligt olika indikatorer är anhopad hos olika personer (*fördelningsperspektivet*). BNP per invånare uppfyller inget av dessa kriterier.

Helhetsperspektivet innebär att man utgår från ett brett välfärdsbegrepp, där man utöver den materiella standarden även räknar med icke monetära aspekter, såsom utbildning, arbetsmiljö, hälsa, sociala nätverk, fritid, demokrati och politiskt deltagande, rättssäkerhet, gemenskap och solidaritet mellan människor, samt jämlikhet mellan klasser, generationer, kön, etniska grupper och regioner. Inom välfärdsforskningen har denna distinktion varit grundläggande sedan 1950- och 1960-talet (i tur och

ordning: FN, den svenska låginkomstutredningen, OECD, EU). Numera råder det en bred konsensus kring ett brett och mångdimensionellt välfärdsbegrepp, som omfattar något tiotal välfärdskomponenter och underliggande sociala indikatorer inom dessa (utbildning, sysselsättning, arbetsmiljö, inkomster, materiell standard, boende, fritid, transporter, sociala relationer, trygghet och säkerhet, politiska resurser, hälsa). BNP/invånare fångar endast in en del av den terräng vi inom forskningen och i vardagslivet brukar kalla välfärd.

Mikroperspektivet innebär att man för varje individ beräknar om vissa situationer föreligger (t.ex. kan ej läsa). Välfärd måste alltså räknas på individuell nivå. BNP/invånare mäter endast volymen av varor/tjänster som totalt har producerats inom ett land som helhet, men säger inget om vem som har konsumerat dem.

Fördelningsperspektivet innebär att man bör prioritera de sämst ställda levnadsförhållanden. Det innebär att man låter fattigdom och social exkludering få ett stort genomslag i sammanräkningen av befolkningens levnadsförhållanden till ett välfärdsindex. De flesta bedömare är överens om att ett land har lägre välfärdsnivå om positiva situationer är starkt anhopade hos en del av befolkningen och de negativa situationerna hos en annan del av befolkningen, än om samma välfärd är jämnare fördelad inom hela befolkningen. Samma BNP/invånare kan t.ex. fördelas mycket olika både mellan och inom olika länder. Samma BNP kan antingen ge hög jämlikhet (de nordiska länderna) eller också hög ojämlikhet.

På mikronivå är en jämnare fördelning således ”välfärdseffektiv”: den gör större nytta genom att resurser utnyttjas effektivare av den som initialt har lägre standard. Forskning har visat att marginalnyttan av ytterligare BNP-höjning (eller inkomstökning) avtar med standardnivån, och att sambandet mellan livskvalitet och BNP är praktiskt taget obefintligt bland de rikare i-länderna^{ref 4}.

Det ligger i sakens natur att alla tre perspektiven innehåller en ideologisk dimension. De innehåller föreställningar om det goda eller dåliga livet (helhetsperspektivet) och om rättvisa och moral (fördelningsperspektivet), föreställningar som ofta präglas av organiserade sårin-tressen. Att bygga ett välfärdsindex

utifrån dessa principer kan därför uppfattas som ett politiskt ställningstagande.

Men även användningen av BNP/invånare som ett välfärdsmått innebär ett ställningstagande, nämligen för ett mer begränsat materialistiskt välfärdsperspektiv där man dessutom bortser från fördelningen av välfärd. Det förhindrar en offentlig diskussion av välfärden enligt ett modernare välfärdsbegrepp.

Låt oss nu granska indexmetodikerna närmare, eftersom den kan få konsekvenser för resultaten. Här gäller det att finna en bred konsensus mellan en större grupp av bedömare (forskare och användare), respektive teknisk evidens för robusta resultat.

”Att bygga välfärdsindex kan uppfattas som ett politiskt ställningstagande”

De rent tekniska problemen är ganska likartade för olika typer av index, för såväl BNP som de utvidgade välfärdsindexen. Välfärdsbegreppet, datatillgång, indikatorurval och viktning kan ha viss betydelse för utfallet, och därmed för trender och nivåer. Det gäller att inse att alla index, liksom all statistik mer generellt, bygger på vissa förutsättningar och antaganden som det i bästa fall råder bred enighet om, men ofta tveksamhet som ska redovisas vid tolkningen av resultaten.

Att välja indikatorer

De generella välfärdsindexen utgår från ett mångdimensionellt välfärdsbegrepp som beskrivs i ett tiotal delkomponenter samt indikatorer inom dessa. Ett representativt urval av indikatorer vägs sedan samman.

I praktiken spelar datatillgången en viktig roll. Om man bygger ett index för utvecklade länder med god statistik tillgång (t.ex. FN:s HPI-2-index för i-länder) är valmöjligheterna betydligt bättre än om syftet är att beskriva såväl i- som u-länder (t.ex. FN:s HDI eller Estes' WISP). I praktiken anpassas alltså välfärdsbegreppet till tillgängliga data.

Vissa index låter många indikatorer bidra (Estes' WISP respektive ZUMA:s index), medan andra väljer ett fåtal nyckelindikatorer som sorteras fram med faktoranalytiska metoder eller för att de bedöms som ”centrala” i välfärden (FN:s index). Indikatorrika index beskriver terrängen bättre, de ger bättre utrymme för kompensation mellan indikatorer, och minskar risken vid kvalitetsbrister/tolkningsproblem i enskilda indikatorer. Indikatorfattiga index är däremot lättare att förstå, och variationer och trender kan tydligare relateras till vissa nyckelfaktorer.

Inom välfärdsforskningen dominerar mikroperspektivet, där välfärd knyts till enskilda individers livssituation. Under senare år har även makroindikatorer använts som beskriver infrastruktur för välfärd på nationell nivå. Hit räknas t.ex. arbetsmarknadens karaktär och välfärds-

statens omfattning. Exempel är indikatorer som mäter välfärdsinvesteringar (i utbildning, sjukvård, antal läkare per invånare, vaccinering av barn, etc.), makroindikatorer från nationalräkenskaper (BNP/invånare, utlandsskuld), demografisk börda, naturmiljö (luftföroreningar, offer för naturkatastrofer), och konflikter (krigsoffer, andel av befolkningen som är flyktingar, jämställdhet).

Välfärdsfördelning

Det är fortfarande endast ett begränsat antal industriländer som har tillgång till mikrodata om välfärden som insamlats från samma stickprov av personer. Detta är en förutsättning för att kunna mäta anhopning och kompensation av dåliga levnadsförhållanden. För dessa länder är det möjligt att konstruera nationella indextidsserier som uppfyller samtliga ovan nämnda tre kriterier.

När vi går över till länderjämförande index saknas den möjligheten för många länder, och därför blir också möjligheterna att beakta välfärdsfördelningen ganska begränsade. Samtliga internationella index avstår därför från explicita beräkningar av anhopning av välfärdsproblem/tillgångar (multipel deprivation), och använder istället ett fåtal strategiska indikatorer som mäter exkludering t.ex. fattigdomskvot, inkomstspridning (Gini-koefficient), överlevnad (medellivslängd), spädbarnsdödlighet, m.m. Dessa indikatorer bidrar med en fördelningskorrektion till övriga indikatorer.

I diagram 1–4 jämför vi rangordningen av länder för fyra övergripande välfärdsindex med utfallet enligt BNP/invånare. För att underlätta överblick över de följande diagrammen har länderna färgsatts i 5 grupper:

- Nordiska länder
- Centraleuropa
- Sydeuropa
- USA
- Övriga utomeuropeiska länder

BNP per invånare

Vi kommer i det följande att jämföra fyra generella välfärdsindex, medvetet valda att representera olika beräkningsförfaranden, för att därmed också illustrera effekterna av olika metoder.

Vår referenspunkt är BNP per invånare som ofta missbrukas som ett välfärdsmått. Bruttonationalprodukten (BNP) motsvarar summan av värdet av ett lands produktion av varor och tjänster. För internationella jämförelser tar man hänsyn till prisnivån i respektive land via s.k. köpkraftspariteter (PPP, Purchasing Power Parities)*. Internationella uppgifter avseende BNP per invånare publiceras av OECD.

BNP/invånare tillgodoser inget av våra tre krav på ett generellt välfärdsindex. Det är dels ett *aggregerat mått*, som enbart mäter det *materiella* välståndet i ett land dvs. endast den del som kan prissättas.

BNP/invånare säger heller inget om *fördelningen* av välståndet i befolkningen. Det senare förutsätter statistik om enskilda personers inkomster eller konsumtion.

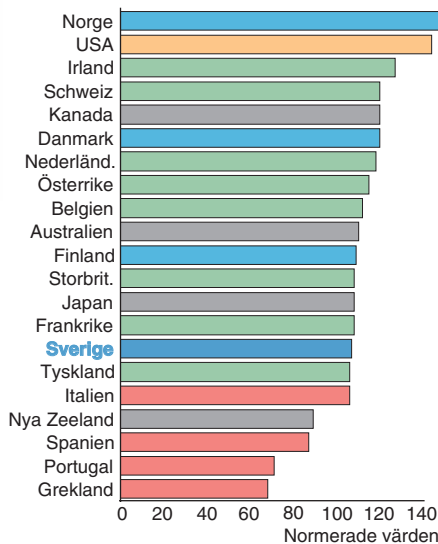
BNP/invånare kan alltså ses som ett partiellt välfärdsmått och kan avvika avsevärt från ett mer helhetsbetonat välfärdsmått.

BNP är problematisk även p.g.a. andra *tekniska brister* (underrapportering av svarta inkomster, exkludering av hemarbete samt att det bortser

* Det finns dock stora brister i sättet att köpkraftskorrigerade BNP. För utrikeshandeln används inte köpkraftspariteter utan exporten och importen korrigeras med växelkursen.

BNP per invånare och fyra olika välfärdsindex

BNP/invånare för Västeuropa och Nordamerika m.fl. 2003

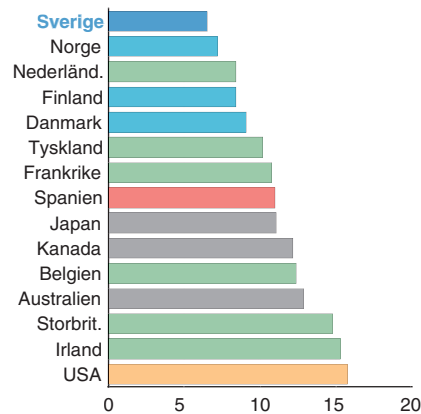

från förbrukningen av kapital och naturresurser). Det finns också ett betydande utrymme för skillnader i beräkningsförfarandet av BNP och PPP (köpkraftspariteter) mellan olika länder.^{ref 3}

Det finns ytterligare *teoretiska problem* vid användning av BNP-begreppet för internationella välståndjämförelser. Ett mer rättvisande mått ur nationalräkenskaperna är *nationalinkomsten (NI)*. NI/invånare korrigerar för flera poster som är ovidkommande i sammanhanget, bl.a. för *inkomstomfördelningar mellan länder* som beror på kapitalets internationalisering. Vissa länder har hög penetration av utländskt kapital. NI (och därmed konsumtionsutrymmet) minskar om landet netto har ränteutgifter till utländska finansärer eller aktieutdelningar till utländska ägare (t.ex. Irland). På motsvarande sätt ökar landets BNP/invånare om produktionen delvis produceras av inpendlande utrikes bosatta personer (t.ex. Luxemburg).

Tyvärr saknas beräkningar av NI/invånare för ett stort antal länder, och därför används istället BNP/invånare.

1 FN:s Human Poverty Index (HPI-2) för utvecklade länder. 2001

Anm. FN:s deprivationsindex har hittills endast beräknats för här redovisade i-länder.

FN:s deprivationsindex

United Nations Development Program (UNDP) har publicerat välfärdsindex sedan 1975 (Human Development Index = HDI)^{ref 9}. UNDP har ett informationsansvar för såväl u- som i-länder, och har därför numera en differentierad serie av olika typer av index. För utvecklade länder rekommenderas numera ett *deprivationsindex* (som alltså inte mäter välfärd utan ofärd dvs. ju högre värde desto sämre), the Human Poverty Index (HPI-2), som bygger på fyra indikatorer (sannolikheten att inte överleva 60 år; vuxna utan funktionell läskunnighet, andel av befolkningen som har mindre än halva disponibla medianinkomsten, andel långtidsarbetslösa minst 12 månader)^{ref 10}.

FN:s index tillgodoser två av våra krav, nämligen mikroperspektivet (statistiken gäller enskilda personer) och helhetsperspektivet, dvs. att index omfattar både monetära och icke-monetära aspekter. De centrala välfärdskomponenterna (inkomst, sysselsättning, utbildning och hälsa är representerade).

Jämförelse mellan olika index

Vid första anblicken kommer Sverige relativt långt ned när det gäller BNP/invånare. Skillnaderna mellan länderna är emellertid relativt små. Med undantag av Norge och USA ligger EU-länderna i norra och centrala EU väl samlade i en stor klunga där BNP/invånare varierar inom +/-5 procent. Enligt OECD och Eurostat saknar skillnaderna intresse med tanke på beräkningsförfaranden och nationella konjunktursvängningar. En exakt rangordning såsom sker i svenska massmedia är därför meningslös.

Sveriges placerar sig däremot i ledningen enligt de fyra generella välfärdsindexen. Såväl FN:s index (HPI-2), WISP, som ZUMA ger Sverige förstaplatsen bland i-länder, och HLE har Sverige på andra plats.

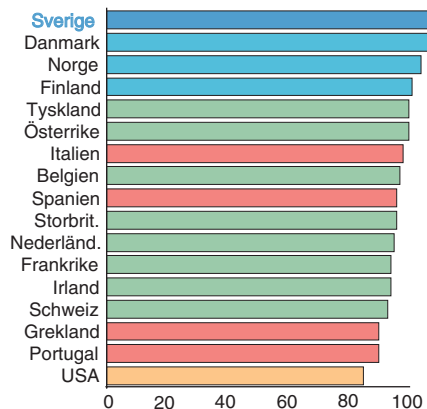
Till att börja med kan vi konstatera att BNP-rangordningen skiljer sig en hel del från de fyra generella välfärdsindexen. Sverige har efter den djupa recessionen i början av 1990-talet avancerat uppåt igen enligt såväl BNP som välfärdsindexen, och ligger nu i nivå med de stora kon-

kurrentländerna (Tyskland, Frankrike, Storbritannien, Japan).

Integrerade välfärdsindex, vare sig de grundas på objektiva eller subjektiva kriterier brukar normalt placera de nordiska länderna väl samlade i en tät klunga. Diagrammen visar att detta gäller FN:s index, ZUMA och även WISP. Sedan följer de rika länderna i centrala EU, och därefter de sydeuropeiska EU-länderna.

USA placerar sig däremot, trots tät placering ifråga om BNP, långt ned på generella välfärdsindex. Såväl FN som

2

Estes' WISP för Västeuropa och USA 2001**Index of Social Progress – WISP**

WISP som utvecklats av professor Richard Estes vid university of Pennsylvania^{ref 6,11,12} ger för perioden 1970–2001 beräkningar för 162 länder. WISP baseras på 40 sociala indikatorer inom 10 komponenter (utbildning, hälsa, ekonomi, demografi, miljö, välfärdsystem, jämställdhet, socialt kaos, kulturell variation och försvar). WISP är därmed det mest omfattande indexet, med avseende på ingående indikatorer. De flesta indikatorer ingår även i andra index. Vägningen av indikatorer bygger på faktoranalys.

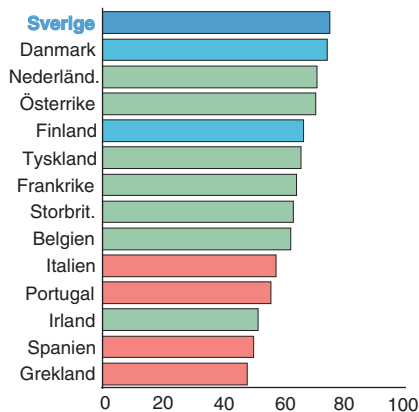
WISP har framför allt utvecklats för att beskriva social utveckling, med tonvikt på u-ländernas situation. WISP präglas därför av variationen av länder (162), där u-länder delvis kräver andra indikatorer än i-länder*. Det stora antalet länder begränsar också möjligheterna till mikrodata. Huvuddelen av indikatorerna ingår i standardreperertoaren i komparativa översiktspublikationer inom välfärdsforskningen.

* Vissa indikatorer kan möjligen vara mindre relevanta för i-länder, men bör inte ha störande inverkan på jämförelser mellan i-länder.

WISP ger USA sista platsen bland i-länder och efter samtliga EU-länder, medan HLE placerar USA efter Sverige och Danmark. Notera att även Storbritannien placerar sig klart efter de nordiska länderna.

De fyra generella välfärdsindexen utgår ytterst från samma multidimensionella välfärdsbegrepp, men indikatorurval och beräkningsförfaranden skiljer sig åt. Likheter i resultaten tyder på att slutsatserna är robusta, och inte påverkas på avgörande sätt av metodiken. Det gäller de tre välfärdsindex

3

ZUMA:s välfärdsindex för EU-länder 1997/1999

Anm. USA och Norge ingår inte i ZUMA:s beräkningar, som enbart gäller EU-länder.

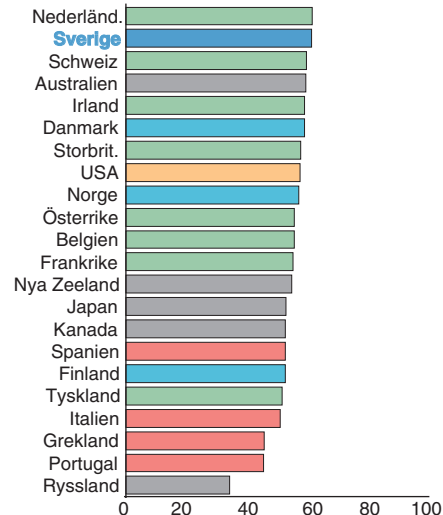
ZUMA:s välfärdsindex

ZUMA är ett tyskt forskningsinstitut, som för tre tidpunkter har beräknat ett välfärdsindex för perioden 1985–1999^{ref 13}. I beräkningarna ingår 25 indikatorer som mäter både individuella egenskaper (på mikronivå) och välfärdsaspekter på makronivå gemensamma för alla personer. Eftersom målsättningen här var att mäta internationella välfärdskillnader inom EU mäts varje lands välfärdsnivå i relation till bästa land vars värde sätts till 100. Summering sker sedan till ett medelvärde över samtliga ca 25 indikatorer.

I ZUMA:s index ingår följande indikatorer. BNP/invånare, köpkraft/capita, utgifter för utbildning i procent av BNP, andel 15–24-åriga som går i gymnasiet eller högre, kvinnlig sysselsättningskvot, arbetslöshet, barnadödlighet, antal cigaretter/person, sociala utgifter/capita, järnvägsnät i km, trafikoffer/100 000 invånare, utsläpp av koldioxid och svaveldioxid, andel av de privata utgifterna som går till mat, TV-apparater/1 000 invånare, personbilar/1 000 invånare, andel 45–49-åringar som minst har gått gymnasiet, manlig medellivslängd, läkare/1 000 invånare, andel av BNP som går till socialt skydd, andel av BNP som går till primärenergi, andel personer som i sitt bostadsområde inte har besvär med vatten, buller, luftföroreningar, nedskräpning eller naturförstöring.

som baseras på objektiva kriterier (*diagram 1–3*). Som framgår av *diagram 4* är överensstämmelsen med övriga välfärdsindex sämst för HLE, vilket sannolikt hänger samman med det starkare genomslaget av en subjektiv indikator (overall happiness).

4

Happy Life Expectancy (HLE). Europa och vissa utomeuropeiska i-länder under 1990-talet**HLE – Happy Life Expectancy**

En annan typ av välfärdsindex bygger på att intervjupersoner själva svarar för sammanvägningen av sin välfärd enligt olika välfärds-komponenter. En numera vanlig metod är att respondenter på en tiogradig numerisk skala (med värdena 1–10) får ange "hur nöjd man är med sitt liv i sin helhet"^{ref 4}.

Genom att kombinera denna indikator med medellivslängden tillförs ytterligare en faktor som indirekt mäter objektiva förhållanden såsom miljöpåverkan (arbetsmiljö, naturmiljö, livsstil, deprivation) respektive utbud av sjukvård^{ref 14}.

Detta index baseras alltså enbart på två indikatorer, där medellivslängden i landet multipliceras med landets genomsnittliga tillfredsställelse uttrycks som en kvot av den maximalt möjliga nivån (skalvärdet 10).

Viktning och normering

Antalet indikatorer och vikter har givetvis betydelse för det genomslag som var och en av de enskilda indikatorerna kommer att få. I allmänhet ger man inte indikatorerna olika vikter, eftersom det saknas en allmänt etablerad teori för olika vikter. Frågan om olika vikter är därmed en fråga för den efterföljande tolkningen genom dekomponering av välfärdsindex för att analysera enskildheter i trender och skillnader. Viktning är knappast ett större problem så länge vi håller oss till länder på samma utvecklingsnivå och med likartade värderingar.

Vissa internationella index mäter skillnader genom normering av välfärdsnivån enligt varje indikatorer i relation till bästa land (procent av nivån för bästa land). ZUMA:s välfärdsindex kan t.ex. tolkas som landets genomsnittliga välfärdsnivå enligt ett urval indikatorer jämfört med "bästa land".

Kontrasten mellan Sverige och USA

Det finns påtagliga skillnader mellan BNP å ena sidan och de fyra generella välfärdsindexen å den andra. Det gäller framför allt USA och Sverige, och i viss mån övriga nordiska länder. USA är världsledande när det gäller BNP, men kommer långt ned ifråga om välfärd, medan det är tvärtom när det gäller Sverige. Även de stora konkurrentländerna (Tyskland, Frankrike, Storbritannien, Japan) som har ungefär samma BNP/invånare som Sverige, ligger efter Sverige och de nordiska länderna när det gäller den generella välfärden.

Hur ska dessa skillnader kunna förklaras? Det finns flera möjliga förklaringar:

1. USA:s BNP innehåller en större volym av produktion som gäller ”skadlig produktion” eller ”reparationer”, som miljöskadlig verksamhet, reparationer av miljöskador, militärutgifter, större kostnader för brottsbekämpning, som inkräktar på resurser för (annan) välfärdsproduktion.
2. BNP/invånare tar inte hänsyn till vem som konsumerar de resurser som nationen bygger upp. Sveriges BNP fördelas mer jämnt över hela befolkningen, vilket leder till högre välfärds effektivitet.
3. I de generella välfärdsindexen ingår många indikatorer som mäter marginalisering, t.ex. arbetslöshet, fattigdom, kort livslängd. Man kan säga att indikatorerna premierar jämlikhet och frånvaro av marginalisering, vilket är ett medvetet val.
4. BNP/invånare tar inte hänsyn till befolkningens arbetsinsats (genomsnittlig årsarbetstid). Sverige och andra EU-länder tar ut mer av sin potentiella välfärd i kortare arbetsinsats, än USA och utomeuropeiska länder. Med en justering för arbetsinsatsen hamnar USA:s BNP/invånare närmare Sveriges ^{ref 15}. *

* I Sverige är sysselsättningsgraden visserligen extremt hög, men arbetstiden är i genomsnitt låg, bl.a. genom deltid, föräldraförsäkring, sjukliga som kan stanna kvar i arbetskraften, och fler förvävsarbetande i hög ålder. I USA är arbetsinsatsen mer koncentrerad (färre jobbar mer), arbetslösheten högre, och långa arbetstider vanligare. Sverige har förmodligen ett ur folkhälso- och välfärds perspektiv mer tilltalande arbetstidsuttag, som också bidrar till högre jämlikhet

Välfärdsregim och välfärdsutfall

När vi lyfter blicken bortom BNP hamnar vi alltså i helt andra bedömningar av social utveckling och välfärd.

Diagram 5 visar samstämmigheten mellan BNP och WISP, som även illustrerar kontrasterna mellan framför allt USA och de nordiska länderna. Diagrammet pekar mot artskilda strategier för välfärdsförsörjningen.

I *diagram 5* upptäcker vi en tydlig klusterbildning av EU-länderna. De nordiska länderna bildar en klunga med relativt hög BNP, men framför allt med mycket hög generell välfärd (enligt WISP, och även enligt FN och ZUMA). De sydeuropeiska länderna bildar en annan klunga, med låg BNP och dessutom låg generell välfärd (enligt WISP). De centrala EU-länderna bildar en mellan-grupp, med BNP i nivå med Norden, men klart lägre generell välfärd. USA är ett särfall, med hög beräknad BNP/invånare, men med en välfärdsnivå som ligger under samtliga EU-länder.

Här kan vi anknä till forskningen kring sambandet mellan institutionella förhållanden (arbetsmarknad, välfärdsstat, familj) och välfärdsproduktion, som visar stora likheter mellan länder inom dessa kluster ^{ref 16}. De nordiska länderna har traditionellt haft mycket hög sysselsättning, vilket ger förutsättningar för omfördelning, hög jämlikhet och låg fattigdom. De nordiska länderna förenas också av en långvarig gemensam socialpolitisk tradition, men av svaga familjetraditioner. Inom EU kan vi alltså urskilja tre strategier för välfärdsproduktion:

- de nordiska institutionella välfärdsstaterna (Sverige, Danmark, Norge, Finland), som baseras på hög sysselsättning, samt omfattande och omfördelade offentliga tjänster och bidrag;
- de sydeuropeiska familjebaserade välfärdsstaterna (Italien, Spanien, Portugal, Grekland), med svag sysselsättning, och därmed svagare välfärdssystem, där familjen istället måste ta på sig ett större ansvar, samt
- en centraleuropeisk mellangrupp (Tyskland, Frankrike, BeNeLux, Österrike, Irland, UK).
- USA representerar en fjärde marknadsorienterad strategi (där möjligen även Storbritannien kan räknas in).

Dessa strategier ger också olika utfall i fråga om välfärdsnivå (enligt generella välfärdsindex) och välfärdsfördelning ^{ref 15}. Samtliga nordiska länder är således ledande ifråga om generell välfärd, och placerar sig före USA, centrala EU och Sydeuropa. Sydeuropa har genomgående låga värden på samtliga fem index, såväl BNP/invånare som de generella välfärdsindexen.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att Sverige och den nordiska modellen för välfärdsproduktion producerar dels en hög generell välfärdsnivå, dels ”mycket välfärd för en liten ansträngning”, dvs. arbetsinsats ^{ref 15}.

För USA:s del ser vi däremot en betydligt sämre överensstämmelse mellan BNP/invånare och de generella välfärdsindexen. USA är världsledande när det gäller BNP/invånare, men ligger sist enligt de generella välfärdsindexen (både FN och WISP). Dessa resultat tyder på att varu- och tjänsteproduktionen på nationell nivå ger en väsentligt svagare välfärdsutdelning på individuell nivå. Välfärdsforskningen visar att USA har större inkomstklyftor än något EU-land, att fattigdomen är mer omfattande och medellivslängden väsentligt lägre än i Sverige. Här har vi alltså att göra med en variation i institutionella arrangemang för välfärdsproduktion, med effekter på många av de sociala indikatorer som ingår i de generella välfärdsindexen.

BNP och några enskilda indikatorer

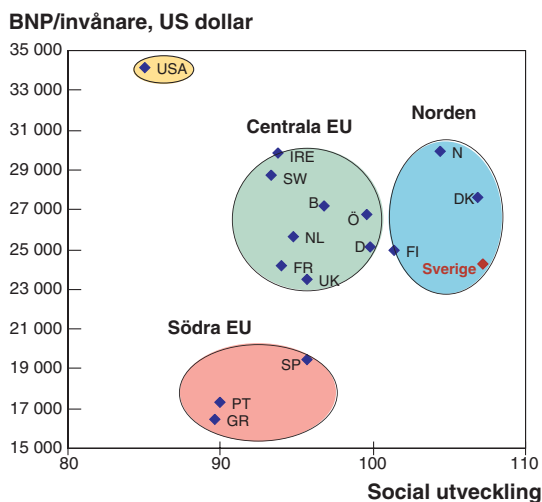
I *diagram 6–10* fortsätter vi med en detaljgranskning av sambandet mellan BNP/invånare och ett urval centrala välfärdsindikatorer. Det mönster vi fann i *diagram 5* återkommer även i detaljerna. Här ser vi att USA och Sverige bildar två motpoler. De nordiska länderna bildar ett framgångsrikt kluster, medan Sydeuropa och USA bildar en efterslänt-rargrupp.

Efter den djupa 1990-talskrisen har Sverige lägre arbetslöshet än de flesta EU-länder (*diagram 6*). Till bilden hör emellertid att Sverige samtidigt har hög sysselsättningsgrad, och därmed delvis lägre dold arbetslöshet.

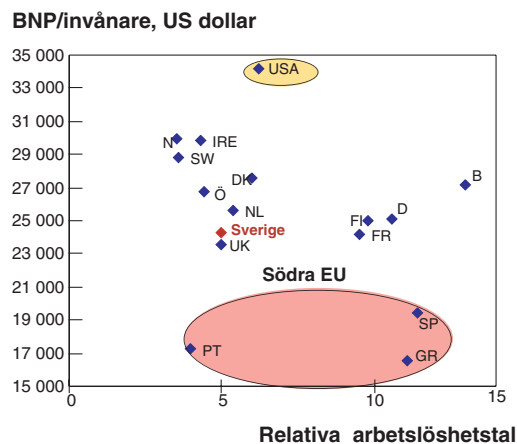
Inkomstskillnaderna (enligt GINI-koefficienten) visar en tydlig klusterbildning (*diagram 7*). De nordiska länderna producerar dels en relativt hög BNP, på

Svagt samband mellan BNP och olika välfärdsåtgärder

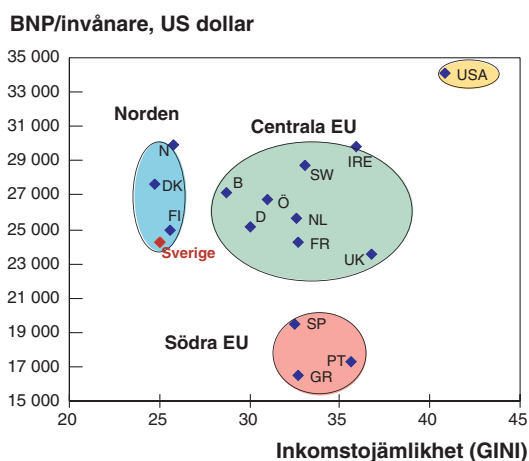
5 Jämförelse av BNP/invånare med WISP

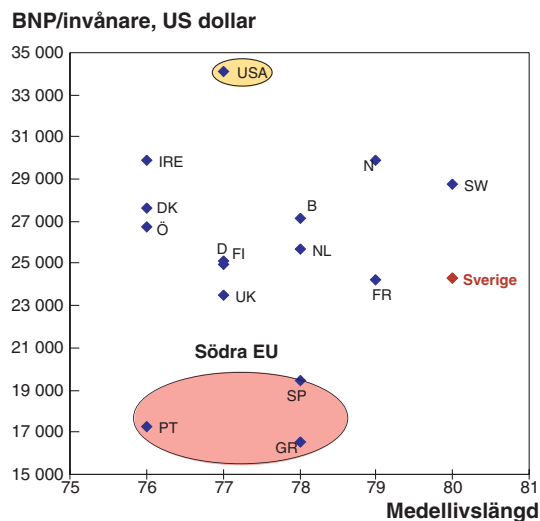
6 BNP/invånare och arbetslöshet

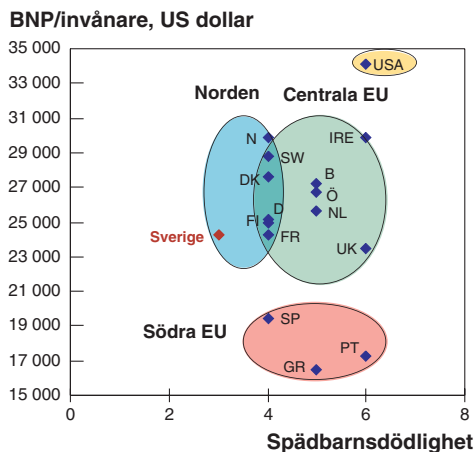
7 BNP/invånare och inkomstjämlighet

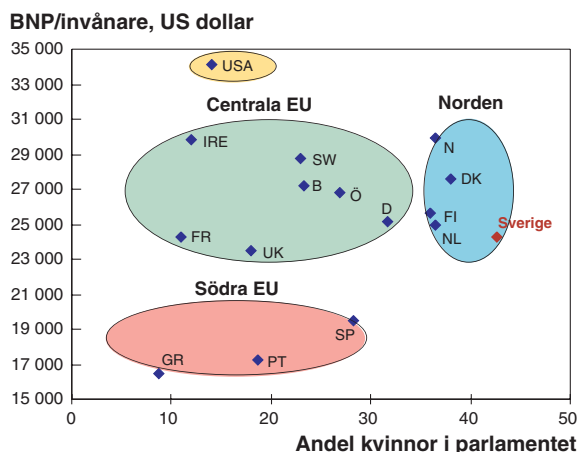
8 BNP/invånare och medellivslängd

9 BNP/invånare och spädbarnsdödlighet

10 BNP/invånare och kvinnorepresentation i parlamentet

samma nivå som centrala EU, men samtidigt är inkomstskillnaderna lägre än i resten av EU. USA och även Storbritannien har högst inkomstskillnader.

I *diagram 8* granskar vi variationerna i medellivslängden, som emellertid inte följer övriga resultat. Det bör bero på att hälsa och överlevnad inte enbart beror på välstånd och politisk intervention (tillgång till sjukvård, miljöskydd, arbetarskydd), utan även av livsstil (kost, motion). Även här ser vi att Sverige är i ledningen och att USA har 3 års kortare medellivslängd.

Spädbarnsdödligheten (*diagram 9*) är en vedertagen indikator på tillgänglighet/kvalitet i sjukvården, dvs. i hög grad politikberoende. Här ser vi åter en tydlig klusterbildning, där de nordiska länderna (med kollektiv finansiering) har lägst dödlighet, övriga EU-länder något högre. USA (med i huvudsak privat finansiering) har dubbelt så hög spädbarnsdödlighet som Sverige, trots att USA:s per invånare-utgifter för sjukvård är dubbelt så höga som Sveriges.

Slutligen visar *diagram 10* att jämställdheten (här representerad av andelen kvinnor i parlamenten) är bäst i Norden, med Sverige som världsledande land, medan USA kommer efter de flesta EU-länder.

I flera av de generella välfärdsindexen ingår vidare beräkningar av en del importerade specialindex och expertbedömningar som gäller makroinformation om ”välfärdsskapande” investeringar och infrastruktur, relevant för hög sysselsättning, marknadsproduktion och välfärdsproduktion. Även där placerar sig Sverige i täten^{ref 1}. Det gäller bl.a. utgifter för FoU, befolkningens utbildning, nya patent, IT, inflation, statsskuld, expertbedömningar av ”företagsklimat”, medborgerliga rättigheter, korruption, m.m.

Kan vi lita på välfärdsindexen?

Välfärdsindex har diskuterats, planerats och publicerats sedan 30 år. Vi har fått allt bättre datatillgång, och konvergens kring teori (välfärdsbegreppet) och statistiska metoder (beräkningsförfaranden). Det finns en ny kunskapsbas och en mångfald nationella och internationella välfärdsindex, som publiceras av internationella organ, nationella myndigheter och forskningsinstitut. FN är

den ledande organisationen på detta område.

Kan man lita på de generella välfärdsindexen? Det beror på hur man ställer sig till två aspekter, nämligen välfärdsbegreppet (vad vi menar med välfärd) respektive metodiken (datakvalitet, beräkningsförfaranden).

I detta kapitel har vi visat att BNP/invånare placerar Sverige i mitten bland i-länder, medan de generella och mångdimensionella välfärdsindexen istället ger Sverige förstaplatsen, tillsammans med övriga nordiska länder. Vi har alltså att göra med ett val mellan två oförenliga uppfattningar om vad vi bör räkna som välfärd, i praktiken alltså två olika politiska ståndpunkter. Här kan man alltså välja statistik efter den egna Sverige-bilden.

Bland forskare finns det en bred enighet kring det mångdimensionella välfärdsbegreppet, som styr utfallet på de generella välfärdsindexen. Forskarnas uppfattning sammanfaller också i huvudsak med allmänhetens, och den stämmer väl överens med mer officiella ställningstaganden.

För forskarna kommer det inte som en överraskning att de mångdimensionella välfärdsindexen ger en delvis annorlunda rangordning än BNP/invånare. Såväl OECD, Eurostat som forskarna^{ref 2} har påpekat att BNP aldrig var tänkt att beskriva social utveckling.

I Sverige har BNP/invånare sedan årtionden missbrukats i massmedia och politisk debatt (att BNP/invånare kan rangordna utvecklade länder i en ”välfärdsliga”). Missbruket har en opinionsbildande funktion. Alternativa verklighetsbilder från de generella välfärdsindexen och internationell välfärdsforskning har länge saknats.

Vi har vidare visat att rangordningen mellan i-länder enligt de generella indexen inte påverkas särskilt mycket av indikatorurval och viktning. I princip skiljer sig inte heller de rent tekniska problemen från andra index (t.ex. BNP). Det finns en god men ingalunda exakt överensstämmelse mellan de generella välfärdsindexen. De är tänkta som grova sammanfattningar över stora datamängder som ska ge överblick, men som måste följas upp av detaljstudier av indikatorer, skillnader och trender.

Välfärdsindexen syftar till en bredare uppmärksamhet för välfärdsaspekter i debatt, media och samhällsplanering. Välfärdsindex är ett instrument i denna process. Det är orealistiskt att allmänheten, massmedia, samhällsplanerare och politiker på egen hand och kontinuerligt kan överblicka, värdera och sammanväga stora mängder av nationell och internationell socialstatistik. Detta har varit en uppfordran till forskarna att utveckla sammanfattande välfärdsmått för att göra den växande nationella och internationella välfärdsstatistiken mer tillgänglig och transparent. ●

Joachim Vogel är professor och expert inom välfärdsprogrammet vid SCB, tfn: 08-506 949 30, e-post: joachim.vogel@scb.se

Michael Wolf arbetar med nationalräkenskaper vid SCB, tfn: 08-506 945 63, e-post: michael.wolf@scb.se

Referenser

Referenserna har numrerats (^{ref x}) i texten och finns redovisade på tidskriftens webbplats: www.scb.se/valfard (gå till detta nr/denna artikel/sista sidan).

Referenser

- 1) Drewnowski, Jan (1966): The Level of Living Index. United Nations Research Institute for social Development.
- 2) Korpi, W. (2000): Halkar Sverige efter? Vår ekonomiska tillväxt och produktivitet i jämförande belysning. I Norén, R., E: (ed): Struktur och tillväxt. SNS, Stockholm.
- 3) Bygren, L-O., Svallfors, S., och Spånt, R. (2003): Sveriges välfärd håller världsklass. LO-tidningen-Debatt nr 33, 25 okt 2003.
- 4) Donovan, N. och Halpern, D. (2002): Life Satisfaction: the State of Knowledge and Implications for Government. Cabinets Office, Strategy Unit.
- 5) Hagerty, M, Cummings, R, Ferriss, A, Land, K, Michalos, A, Peterson, M, Sharpe, A, Sirgy, J, Vogel, J (2001): Quality of Life Indexes for National Policy: Review and Agenda for Research. Social Indicators Research, vol.55, No.1,
- 6) Noll, H. H (2002): Globale Wohlfahrtsmasse als Instrument der Wohlfahrtsmessung und Sozialberichterstattung: Funktionen, Ansätze und Probleme. I Glatzer, W., Habich, R. och Mayer, K.-U. (2002): Sozialer Wandel und gesellschaftliche Dauerbeobachtung. Leske+ Budrich, Opladen.
- 7) Cummings, R.A., Eckersley, R., Pallant, J., Van Vugt, J., och Misajon, R. (2003): Developing a National Index of Subjective Wellbeing: the Australian Unity Wellbeing Index. Social Indicators Research, 64.
- 8) Estes, Richard (2003): Social Development Trends: Sweden in Comparative Perspective. Kap 25 I SCB: Välfärd och ofärd på 90-talet. Rapport 100 i serien Levnadsförhållanden.
- 9) UNDP (1997, 2003). Human Development Report.
- 10) Anand, Sudhir, and Amartya Sen (1997): Concepts of Human Development and Poverty: A Multidimensional Perspective. In United Nations Development Programme, Human Development TRreport 1997 Papers: Poverty and Human Development. New York. (HPI-1, HPI-2)
- 11) Estes, Richard (1988): Trends in World Social Development: The Social Progress of Nations 1970-1987. New York: Praeger.
- 12) Estes, Richard (forthcoming, 2004): At the Crossroads: Dilemmas in International Development. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- 13) Berger Schmidt, R. (2002): Unterschiede in den Lebensbedingungen innerhalb der Europäischen Union kaum verringert. ISI nr 27, ZUMA.
- 14) Veenhoven, Ruut (1996): Happy Life Expectancy. A comprehensive measure of quality of life in nations. Social Indicators Research, vol. 39, 1-58
- 15) Hagén, H.-O., Olsson, M., Wiberg, A., Lundgren, K. (2003): Swedish Growth and Welfare in Perspective. ITPS, Institutet för tillväxtpolitiska studier, Östersund.
- 16) Vogel, Joachim (2003): European Welfare Production: Institutional Configuration and Distributional Outcome. Kluwer Academic Publishers: Social Indicators Research Series, volume 18.